

A LATIN NYELVSTRATÉGIA

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: FEHÉR BENCE

Alapadatok

Érintett nyelvek: latin

Érintett országok: Vatikán; kisebb részben valamennyi európai ország

A nyelv státusa az érintett országban: hivatalos nyelv (Vatikán)

A beszélőközösség mérete: 0 (anyanyelvi beszélő),¹ kb. 4M nyelvtanuló (az EU-ban)²

A stratégiai dokumentum típusa: nincs egységes dokumentum (elemzések, oktatóanyagok, jogi nyilatkozatok)

A stratégia természet: nyelvi infrastruktúra fejlesztése, nyelvoktatás fenntartása (elszigetelt esetekben fejlesztése, nyelv korlátozott újjáélesztése)

- 1 Műveltségi nyelvként természetesen létezik egy viszonylag nagyobb nyelvközösség, ennek tényleges méretét azonban még megbecsülni is szinte lehetetlen. A nyelvet tanulóknak minden bizonnyal csak jelentéktelen töredéke minősíthető a nyelv ismerőjének (ezen döntően írásbeli nyelvismeret értendő, a tényleges beszélők száma európai szinten vsz. csak néhány ezer). Magyarországon (http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00 – letöltés időpontja: 2023. 09. 28., jelenleg nem elérhető) 2011-es adat szerint 12 372 „beszélő” volt, ez azonban valószínűsíthetőleg jelentősen több a valós adatnál, mert önálló nyelvhasználatra képtelen személyeket is magába foglal (önbevallásos alapon).
- 2 Nem lehet teljes statisztikai adatokhoz jutni az EU-ban latinul tanulók létszámáról, egy 2011–2013 közti felmérés (<https://www.dh.uni-leipzig.de/wo/update-total-number-of-secondary-level-students-studying-latin-and-ancient-greek-in-the-world> 2014.06.12. – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.) 8 EU-országban összesen 3457E nyelvtanulót mért fel (kerekített adatokkal Olaszországban és Németországban, ahol a nyelvtanulók száma a legtöbb, így Németországban 2009-es és 2014-es adat szerint is 9%), néhány országban egyértelműen gyakorlatilag nincs nyelvtanulás (pl. Bulgária), és vsz. csak kevés olyan országból nincs adat, ahol jelentősebb számú tanulóval számolhatunk (Spanyolország, Portugália, Lengyelország). Így az összlétszám feltehetőleg 4M körüli lehet, de egyértelműen csökkenő tendenciát mutat Európa-szerte.

A stratégia kiterjedése és időtartama: nem állapítható meg

Intézkedési területek (felsorolva): oktatásfejlesztés, nyelvhasználat élénkítése, nyelvi korpusz fejlesztése, kutatás

Felelős intézet, kidolgozó: mivel sem nyelvközösség, sem meghatározott állam nem vállalja fel a latin nyelvstratégiát (a Vatikán részleges kivételével), a szó valódi értelmében felelős nem állapítható meg, a tervezést egymástól függetlenül, önálló iniciatívából végzik a) tudományos szervezetek, egyetemek, b) civil egyesületek (rendszerint szintén egyetemekhez kapcsolódva), c) Vatikán: Pontificia Academia Latinitatis (2012-ig Opus Fundatum in Civitate Vaticana)

„Nyelvstratégiai mátrix”: kihalt nyelv, második nyelvként való használata is igen erősen veszélyeztetett; program gyakorlatilag nincs kidolgozva

I. A nyelv története, jelenkori állapota

A latin nyelv Európa második legrégebben dokumentált irodalmi nyelve, a Kr. e. kb. 2. századtól Kr. utáni 8–10. századig Európa nagy részének anyanyelve és egyben hivatalos nyelve, utána fokozatosan átalakult a mai újlatin nyelvekké, így anyanyelvként mindenütt kihalt. Irodalmi, tudományos és közigazgatási/hivatalos nyelvként azonban még olyan területeken is, ahol anyanyelvként sohasem beszélték, uralkodó maradt a középkorban és korlátozottan napjainkig fennmaradt. Hivatalos nyelvként általánosan használták a 16–17. századig, Magyarországnak 1844-ig hivatalos nyelve, a Vatikánban máig,³ azonban gyakorlati közigazgatási nyelvként már korábban átadta helyét modern nyelveknek. Tudományos nyelvként számos szakterületen kötelezően oktatott, azonban tudományos irodalom és nemzetközi érintkezés céljából már csak elméletileg használható egyes helyeken⁴ (elvileg több magyar szakfolyóirat is publikál latin nyelvű írásokat, az utolsó ilyenek azonban az 1950-es években jelentek meg bennük). Irodalmi műveket

3 San Marino állam hatályos alkotmánya is latin nyelvű.

4 Elsősorban Németországban egyes nagyobb ókortudományi projektek (pl. CIL) munkanyelve a 2000-es évekig a latin maradt, azonban ez éppen napjainkban megszűnik, a globalizáció hatására (és a latin nyelvoktatás színvonalának csökkenése miatt) áttérnek az angolra – és nem a németre!

csökkenő létszámban, de mai napig írnak latinul, nemzetközi szervezet is létezik ennek fenntartására. Internetes latin oldalak egyre gyakoribbak, viszont sajnálatos módon a latin nyelvű rádióadások napjainkban szűnnek meg.⁵

A latin nyelv anyanyelveként kihalása miatt mesterségesen konzervált nyelv-állapotokban létezik, dialektusai gyakorlatilag nincsenek (ókori dialektusait jelenleg igyekszik feltárni a kutatás), viszont egymás mellett használatos a klaszszikus (cicerói) latinság (Kr. e. 1–Kr. u. 2. századi irodalmi nyelv), a biblikus latinság (a Vulgata nyelve, Kr. u. 5. sz. eleje, elvileg a katolikus egyházi latin alapja) és a középkori latinság. Ezek elsősorban lexikálisan, kis mértékben szintaktikailag térnek el, morfológiai különbségük gyakorlatilag nincs; mindegyik irodalmi (és jogi) nyelvváltozat. Másfelől fonetikailag szintén mesterségesen fenntartott változatai ismertek: a restituált (amely igyekszik tudományosan rekonstruálni a Kr. e. 1. század hangtani állapotát), az erasmusi (amely Erasmus 16. századi rekonstrukcióját követi), és egyes országok „nemzeti” latinsága, amely ettől néhány, a nemzeti nyelvek szubsztrátumának hatására kialakult, részben még középkori eredetű hangtani sajátosságban tér el. Ennek az a következménye, hogy míg írásos kommunikációra a latin nyelv egyenértékű az összes modern államnyelvvél, előszóban a kölcsönös megértés sokszor akadályokba ütközik.

II. Jogi, közigazgatási alapok, előzmények

A latin az első nyelv Európában, amelyre vonatkozó tudatos állami nyelvpolitika létezett (legkésőbb a principatus korától),⁶ és az első, amelyre megkíséreltek jogilag szabályozott, állami helyesírást megalkotni.⁷ Ennek azonban nincs

5 A Radio YLE heti rendszerességű adása, a *Nuntii Latini* (<https://areena.yle.fi/1-1931339> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.) 2019 júniusában szűnt meg, a németországi Radio Bremen havi rendszerességű latin adása valamivel korábban, 2017 decemberében. Az utolsó megmaradtként említett adás, a Radio Vaticana *Anima Latina* c. heti műsora (<https://www.vaticannews.va/it/podcast/rvi-programmi/anima-latina.html> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.) valójában döntően olasz nyelvű.

6 Vö. Adamik 2006.

7 Claudius császár helyesírási reformja, vö. Németh–Kovács 2011: 51. Egyébként sikertelen volt, az uralkodó halála után formális érvénytelenítés nélkül megszűnt használatban lenni.

összefüggése a mai helyzettel, a jogi és gyakorlati folytonosság egyaránt megszűnt a Római Birodalom bukásával. A középkorban azonban, és sok helyütt a koraújkorban is, a latin külön jogi szabályozás nélkül is a közigazgatás általános nyelve maradt. Az egyes országokban a beszélt nyelvek fokozatosan szorították ki, így csak kevés ország van, ahol egyértelműen meg lehet állapítani, meddig a latin az államnyelv (mint Magyarországon az 1844. évi II. törvény életbe lépéséig – megjegyzendő, hogy a közigazgatás és az oktatás gyakorlati nyelveként már a megelőző évszázadokban is fokozatosan erősödött a magyar és német nyelv). Jelenleg nincs EU-állam, amelyben a latin nyelvnek jogi és közigazgatási szerepe volna, korlátozottan megőrizte viszont a Vatikán.⁸ Ezért jelenleg egyedül a Vatikán tart fenn olyan hivatali szervezetet, amelynek feladatköre a latin nyelvi tervezés: ez 1976.06.30–2012.11.10. közt⁹ az Opus Fundatum in Civitate Vaticana volt, azóta a Pontificia Academia Latinitatis (a továbbiakban: PAL).¹⁰

III. A stratégia célja

A latin nyelvvel kapcsolatos mai európai nyelvstratégia nagy többségében defenzív, célja, hogy a latin nyelv használata ne szoruljon ki abból a szférából, amelyben a 21. sz. elejéig még megőrződött. Ennek fő eszközei: a latin nyelv- oktatás védelme, ill. korszerűsítése, a modern közegben versenyképessé tétele (ehhez régóta keresik az elvi alapokat, ill. azok új megfogalmazását,¹¹ ugyanis

8 A 20. sz. második felében a latin nyelv négy szerepkörben él a katolikus egyházban, de egyikben sem kizárólagos (sőt nem is leggyakoribb) formában: liturgia, oktatás, hatalom- gyakorlás, kommunikáció. Ebből a kommunikáció gyakorlatilag csak szentszéki dokumen- tumokban fordul elő.

9 VI. Pál pápa *Romani sermonis* chirographusa alapján; http://www.vatican.va/content/paul-vi/la/speeches/1976/documents/hf_p-vi_spe_19760630_fondazione-latinitas.html (letöl- tés időpontja: 2023. 09.28.); az alapító dokumentum definíciója szerint nyelvpolitikai célja: „ut promoveatur: a) usus linguae Latinae inter homines diversi sermonis, in conficiendis, ad altioris doctrinae rationem, scriptis, maxime ad Ecclesiae cultum ingenii pertinentibus, in catholicis studiorum Universitatibus, in Seminariis dioecesanis; b) studium linguae et litterarum Latinarum classicarum, quae dicuntur, et medii aevi.”

10 XVI. Benedek pápa *Latina lingua* motu proprioja alapján (2012.11.12., http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/la/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20121110_latina-lingua.html – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).

11 Ld. Borzsák 1990; Stroh 2011.

a tipikus oktatási cél, a nyelvtudásból származó kommunikációs – és egyre nagyobb mértékben üzleti – haszon a latin nyelv esetében nem jöhet számításba); a latin kulturális identitásképző szerepének (a vatikáni nyelvpolitikában: a katolikus tradíción belüli jelentőségének) kiemelése; a klasszikus latin nyelvi örökséghez való minél teljesebb világszintű, lehetőleg online hozzáférés. Korlátozott mértékben, de ebből pozitív stratégiai célok is körvonalazódnak: a latin bevonása a modern (digitális) kommunikációba, a szóbeli nyelvhasználat újra lehetővé tétele. Határozott terv azonban ezek megvalósítására még nem készült.

IV. Szerkezeti felépítés

Mivel nincs egységes stratégia, értelemszerűen nem beszélhetünk szerkezetről sem.

V. Intézkedési területek

1. A latin nyelvoktatás fejlesztése

A latin nyelvoktatás Európa-szerte visszaszorulóban van,¹² mennyiségi fejlesztésről vsz. sehol nem lehet szó. (A legtöbb oktatási rendszerben nem a szokásos értelemben vett nyelvoktatásról van szó, hanem inkább szövegoktatásról.) Hagyományosan jelentős az oktatás Olaszországban, ahol a latin nyelv a nemzeti identitástudat része (részben ez igaz Spanyolországra is), Horvátországban¹³ és Németországban; főleg az utóbbi helyen kb. 30 éve foglalkoznak a kérdéssel, hogyan lehetne élő nyelvekhez hasonló nyelvoktatást megvalósítani.¹⁴ Ezzel

12 Egyes esetekben átmeneti fellendülés volt tapasztalható, pl. Magyarországon az 1990-es években, az új nyelvpolitikai helyzetet kihasználva, jelenleg azonban a nyelvoktatás legalábbis a régebbi szintre esett vissza.

13 Az ottani négy gimnáziumtípusban máig van latin nyelvoktatás, a *klasična* típusban végig: *Nastavni programi za gimnazije*. Glasnik Ministarstva Kulture i Prosvjete Republike Hrvatske, Zagreb, 1994. <https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=130&item=2977#> (letöltés időpontja: 2024. 06. 25.).

14 Vö. Fritsch 2002: 91–106. A latin nyelvoktatással foglalkozó elméleti folyóirat ma már digitális formában működik: *Der Altsprachliche Unterricht*, Friedrich Verlag, Hannover (<https://www.der-altsprachliche-unterricht.de> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).

összefüggésben merül fel a latin nyelv szerepének fejlesztése a verbális kommunikációban is¹⁵ (ami a kiejtési változatok problematikája miatt nagyon nehéz).

A fejlesztési (és nyelvvédelmi) területek tehát:

- latin oktatási nyelv megőrzése (ma egyedül Róma, Vivarium Novum akadémia);¹⁶
- élőnyelvi jellegű oktatás rendszerének kidolgozása;
- oktatóanyagok fejlesztése, digitális és audiovizuális anyagok;
- versenyek, nyelvtanítás, nyelvi továbbképzések.¹⁷

2. A latin nyelvi infrastruktúra fejlesztése

a) nyelvi referenciaművek: lényegében rendelkezésre állnak, további fejlesztésük tudományos intézmények égisze alatt folyik;¹⁸ átfogó nyelvi szabvány *de facto* nagyon régóta létezik, de nem kodifikált formában, és fejlesztésére gyakorlatilag nincs igény;¹⁹

b) klasszikus latin nyelvi korpuszok: rendelkezésre állnak, nagy részük digitálisan hozzáférhető;²⁰

15 E törekvések a saarbrückeni egyetemen összpontosulnak, ahol modern latin nyelvi központot tartanak fenn (Sedes Studiorum Neolatinorum) és oktatási hanganyagokat készítenek: <http://www.voxlatina.uni-saarland.de/> (letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).

16 <https://vivariumnovum.net/la> (letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).

17 A PAL vállalt alapfeladatai közt van (Certamen Vaticanum, Ferae Latinae); ettől függetlenül különböző országok tudományos szervezetei és egyesületei is fenntartanak hasonlókat.

18 A legfontosabb referenciaszótár a ThLL, amelyet a Bayerische AdW tart fenn (<https://www.thesaurus.badw.de/en/project.html> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.). Az ókori köznyelvet elsősorban a feliratos források dokumentálják, amelyeknek fő korpusza a CIL (Berlin-Brandenburgische AdW), de a fő online adatbázist a heidelbergi egyetem tartja fenn (<https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=en> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.) – megjegyzendő jellemző körülmény, hogy majdnem egyenlő bőségű adatbázis van lényegében civil kezdeményezésből (<http://www.manfredclaus.de/> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).

19 Az oktatási szükségletek következtében egy-egy országban előfordul, hogy a közoktatási nemzeti szabványok közt a latin nyelvre vonatkozót is alkotnak: így pl. Ausztriában a 2013/14. évi oktatási reform folytán (Grundsätze des Korrektursystems zur schriftlichen Reifeprüfung in Griechisch und Latein, vö. <http://www.humanitasnova.net/?p=77> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).

20 Az első összefoglaló korpuszok még a 19. században létrejöttek (először a klasszikus egyházi latin nyelvi hagyatékra: a Patrologia Latina), méghozzá ma is használható színvonalon.

c) latin nyelvtechnológia fejlesztésére alig mutatkozik szükség, mivel a felhasználók száma csekély és ráadásul sajátos a társadalmi összetételük: az átlagosnál jóval kisebb a digitális nyelvhasználatra való igényük. Ettől függetlenül digitális és online latin nyelvhasználat van, sőt bizonyosan erősödik, de különösebb regulációt úgy tűnik, nem igényel.

3. Nyelvfejlesztés, -korszerűsítés

A latin nyelv grammatikai szerkezete gyakorlatilag nem változik, ill. általános cél, hogy ne változzék; fonetikailag a hatékony verbális kommunikációhoz jelentős egységesítésre volna szükség, de erre csak elszórt kísérletek történnek (ld. V.1., főleg 14. j.). Ezzel szemben a nyelv folyamatos lexikai fejlődése tapasztalható, amit a PAL lexikográfiai téren dokumentálni/kodifikálni is igyekszik.²¹

4. A latin nyelvhasználat élénkítése

Latin nyelvű (írott, verbális, digitális) kommunikáció ösztönzése, média fenntartása (részletes program nincs, gyakorlati eredmények többnyire nem tapasztalhatók).

VI. Ütemterv

Nem állapítható meg.

Mostanra ezek digitalizálása lényegében megtörtént, a klasszikus irodalom szinte egésze olvasható digitálisan, többnyire online, szabad felhasználásban (ebben egyébként nem európai, hanem USA-intézmények járnak az élen: PHI, <https://latin.packhum.org> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28., <http://www.ancienttexts.org/> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28., <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.), az említett Patrologia Latina is: <http://documentacatholicaomnia.eu> (letöltés időpontja: 2023. 09. 28.), stb.

21 Lexicon Recentis Latinitatis, Urbs Vaticana, 1992., azóta is fejlesztve, online is, vö. http://www.vatican.va/roman_curia/institutions_connected/latinitas/documents/rc_latinitas_20040601_lexicon_it.html (letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).

VII. Feladat- és hatáskörök

Mivel nincs egységes nyelvstratégia, és a feladatokkal különböző államokban egymástól függetlenül foglalkoznak intézmények és egyesületek, formális feladat- és hatáskörök rendszerint nem különíthetők el (kivéve a Vatikánt, ahol a latin nyelvi kérdések a PAL hatáskörébe tartoznak). Bizonyos spontán kialakult munkamegosztás Európában, ill. a világban megfigyelhető, eszerint:

- latin nyelven való oktatás fenntartása: Vivarium Novum (Róma);
- oktatási módszerek fejlesztése, audioanyagok: főleg Saarbrücken;
- latin nyelvi korpusz: különböző egyetemek és akadémiák (részben az USA-ban);²²
- neologizmusok lexikográfiája: PAL;

a legtöbb tárgyban azonban (versenyek, kutatás, média-jelenlét stb.) több intézmény egyformán mutat aktivitást.

A PAL deklarált feladatkörei:

- a bármely korszakhoz tartozó latin nyelvoktatás támogatása;
- írásbeli és szóbeli latin nyelvhasználat buzdítása;
- könyvkiadás, konferenciák, tanfolyamok, kiállítások és színelőadások, versenyek szervezése;
- modern kommunikációs módszerek alkalmazása a nyelv oktatására.

VIII. Felügyelet, fenntartás és megújítás

Semmilyen egységes törekvés nem állapítható meg a tervezés hatékonyságának ellenőrzésére, újratervezésre, sőt fenntartásra sem: az utóbbi években folyamatosan szűnnek meg eddig fennmaradt szervezetek és tevékenységek.²³ Részletes vizsgálat nélkül is elmondható, hogy az európai latin nyelvstratégia jelenleg

22 Lexikográfiai korpusz: BAdW, feliratkorpusz (tkp. ókori köznyelv): BAdW, szövegkorpuszok: PHI (USA), Tufts (USA), Cooperatorum Veritatis Societas (<https://www.documentacatholicaomnia.eu> – letöltés időpontja: 2023. 09. 28.) stb.

23 Ld. pl. a rádióadások megszűnését, a latin mint munkanyelv elhagyását a német akadémiai kutatásban stb.

kifejezetten nem hatékony, a nyelv használatának folyamatos szűkülését nem tudja befolyásolni.

IX. Összehasonlítás, esetleges kitekintés

A latin nyelv helyzete az Európai Unióban használt nyelvek közt egyedülálló: igen széles körben, a tagországok többségében idegen nyelvként szerepel a közoktatásban, ugyanakkor egyáltalán nem tartozik hozzá semmilyen beszélőközösség, és nyelvpolitikai értelemben sincs „gazdája”, mert egyetlen állam vagy más szervezet nem motivált a nyelvvel kapcsolatos tervezésben (leszámítva az Unión kívüli Vatikánt). Gyakorlati szempontokat tekintve: olyan természetes fejlődése nincs, mint az élő nyelveknek (és ez a felhasználók szempontjából kifejezetten káros is volna), felhasználása is eltérő, a beszélők közti kommunikáció ennek egyre kisebb, ma már teljesen jelentéktelen részét teszi ki, és ezért az oktatása is egészen más célokkal történik világszerte. Így aztán összehasonlítani más nyelvek helyzetével szinte lehetetlen. (Kivételek inkább negatív értelemben vannak: pl. az ír-gael nyelv felélesztési programjának akadályát jelenti, ha a latinhoz hasonló oktatási és kommunikációs formában használják.) Mindazáltal tanulságos, hogy a latin nyelv használati köre milyen ütemben szűkül a 21. században, annak dacára, hogy bizonyos spontán stratégia észlelhető a nyelv védelme érdekében – és a tapasztalat szerint a digitális korszak a latin nyelv számára nem jelent kifejezett veszélyt, annál inkább az angol nyelv világszintű terjedése –; eszerint a felhasznált eszközök (itt főleg oktatási törekvések, nyelvi korpusz, kutatás, versenyek és egyéb egyesületi tevékenység értékelhetők) önmagukban nem elegendők – így következtetésként feltehető, hogy ezeknek az eszközöknek a használata önmagában nem volna hatásos pl. a magyar nyelv fejlesztése számára sem.

Felhasznált irodalom

- Fritsch 2002. Fritsch, Andreas: De Latinitate viva in scholis publicis colenda quid Germani hodie sentiant. In Luiselli, Bruno et al. (eds.): *Acta selecta IX Conventus Academiae Latinitati Fovendae*. Herder, Roma, 2002. 91–106.
- Adamik 2006. Adamik Béla: *Nyelvpolitika a római birodalomban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- Borzsák 1990. Borzsák István: *Kell-e a latin?* Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.
- Stroh 2011. Stroh, Wilfried: *Meghalt a latin, éljen a latin!* Typotex, Budapest, 2011.
- Lexicon Recentis Latinitatis*. Libreria Editoria Vaticana, Urbs Vaticana, 1992.
- Németh–Kovács 2011. Németh György – Kovács Péter: *Bevezetés a görög és római felíratlanba*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

Jogi források

- Ausztria: Grundsätze des Korrektursystems zur schriftlichen Reifeprüfung in Griechisch und Latein. <http://www.humanitasnova.net/?p=77> (letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).
- Horvátország: *Nastavni programi za gimnazije*. Glasnik Ministarstva Kulture i Prosvjete Republike Hrvatske, Zagreb, 1994.
<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=130&item=2977#> (letöltés időpontja: 2024. 06. 25.).
- Vatikán: *Latina lingua*. http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/la/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20121110_latina-lingua.html (letöltés időpontja: 2023. 09. 28.).
- Romani sermonis*. http://www.vatican.va/content/paul-vi/la/speeches/1976/documents/hf_p-vi_spe_19760630_fondazione-latinitas.html (letöltés időpontja: 2023. 09.28.).